

Andrzej Wrzyszczyk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

e-mail: andrzej.wrzyszczyk@poczta.umcs.lublin.pl

telefon: +48 81 537 54 31

DOI: 10.15290/mhi.2015.14.02.23

Nadzór Hansa Franka nad sądownictwem w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945

SUMMARY

The Hans Frank's Supervision Over the Judiciary in the General Government in the Years 1939–1945

Hans Frank did not have typical entitlement to administrative supervision over the justice system, but the competences discussed in the articles made it possible for him to influence personally the justice system and its functioning. The most important seem to be legislative prerogatives. Due to them the General Governor directly influenced the rulings both in civil and most of all in criminal proceedings. The progressive repressive character of criminal law in the General Government during World War II was his responsibility. His competences seem to be of political system character: he issued regulations forming the structure of German courts, reorganizing the structure of Polish courts.

His prerogative of mercy enabled him to revise court rulings. However the General Governor took successive decisions concerning the restriction of his personal competences in this area. On the other hand he undertook intervention in particular court cases, although he did not have formal foundations for it (here the model pattern could be Nazi Germany and Adolf Hitler's personal interventions). His inconsistent behaviour in this sphere may be understood in the context of his features of character. Dieter Schenk's opinion that the main feature of his character was megalomania, inconsistent behaviour, lack of self-discipline, overemphasising his own abilities, using pompous expressions, laziness, vanity and chaos in making decisions, can be shared.

Key words: governor Hans Frank, administrative supervision, Second World War, General Government

Słowa kluczowe: gubernator Hans Frank, nadzór administracyjny, II wojna światowa, Generalne Gubernatorstwo

1. Pozycja Hansa Franka w systemie prawa i ustroju resortu sprawiedliwości III Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa

Generalny gubernator Hans Frank pełnił tę funkcję przez cały okres okupacji niemieckiej na centralnych ziemiach polskich (1939–1945)¹. Wydaje się, że dla wyjaśnienia jego wpływu na funkcjonowanie sądownictwa w Generalnym Gubernatorstwie niezbędne jest zarysowanie pozycji Franka w szeroko rozumianym systemie prawa i sądownictwa III Rzeszy. Zwłaszcza, że rola ta zmieniła się w trakcie II wojny światowej, gdy piastował on równolegle stanowisko generalnego gubernatora. W 1928 r. Frank założył Związek Narodowosocjalistycznych Prawników (NS – Juristenbund), w 1936 r. zmieniono jego nazwę na Związek Strażników Prawa (Rechtwahrerbund). W 1929 r. powołano go na stanowisko kierownika biura prawnego w naczelnym kierownictwie NSDAP, a rok później zasiadł w ławach Reichstagu i utrzymał ten status do 1945 r. Niedługo po objęciu przez Hitlera urzędu kanclerza w 1933 r. Hans Frank został ministrem sprawiedliwości Bawarii (do 1934 r.). W tym samym roku zaangażował się w proces tworzenia Akademii Prawa Niemieckiego (Akademie für Deutsches Recht), której prezesem został w roku następnym. Frank uważał się za członka elity politycznej NSDAP i posunął się do tego, że sam nadał sobie tytuł „przywódcy prawa w Rzeszy” (Reichsrechtsführer). Poza tym był ministrem Rzeszy bez teki i zasiadał w ławach Reichstagu. Stał także na czele różnych towarzystw i innych struktur: był kierownikiem niemieckiej grupy Międzynarodowego Stowarzyszenia Kryminalistycznego, przewodniczącym Niemieckiego Towarzystwa Prawa Karnego, honorowym przewodniczącym Niemieckiego Towarzystwa Wiedzy o Więziennictwie, honorowym przewodniczącym grupy roboczej do spraw ochrony prawnej i praw autorskich, honorowym przewodniczącym Towarzystwa Nauk Prawnych i o Państwie, honorowym przewodniczącym Niemieckiego Towarzystwa Prawa Międzynarodowego i Kwestii Ligi Narodów, honorowym przewodniczącym Towarzystwa na rzecz Prawa Niemieckiego i innych².

Po objęciu funkcji generalnego gubernatora aktywność Franka na terenie Niemiec z przyczyn oczywistych wyraźnie się zmniejszyła. Poważne osłabienie jego pozycji w Rzeszy nastąpiło w połowie 1942 r. Przyczyną były przede wszystkim wykłady, które wygłosił w czerwcu i lipcu w Berlinie, w Wiedniu, Monachium i Heidelbergu. Podkreślał w nich nienaruszalną pozycję Hitlera jako najwyższego sędziego, ale wskazywał na konieczność utrzymania nie-

¹ W ostatnich kilkunastu latach ukazały się cenne biografie Hansa Franka: D. Schenk, *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, Kraków 2009; K. Grünberg, B. Otręba, *Hans Frank na Wawelu*, Wrocław 2001.

² K. Grünberg, B. Otręba, op. cit., s. 14–21; D. Schenk, op. cit., s. 114–115.

zawisłości sędziowskiej, która według niego nie klóciła się podstawami ustroju państwa autorytarnego. Stwierdził, że życie narodowe nie może się toczyć bez prawa, a gwałt jest tylko elementem technicznym, który w żadnym wypadku nie może zastąpić prawa. Niezależność sędziowska była według niego jednym z najstarszych germańskich dóbr kulturalnych. Zapłacił za to utratą stanowiska przywódcy Związku Strażników Prawa, prezesa Akademii Prawa Niemieckiego i kierownika Naczelnego Urzędu Prawnego NSDAP, ale zachował urząd ministra Rzeszy bez teki. Poza tym, Hitler zakazał mu publicznych wystąpień na terenie Niemiec. Nie pozbawił go jednak funkcji generalnego gubernatora, lecz przemówienia w Generalnym Gubernatorstwie miały być związane ściśle z tą funkcją, która dla stosunków politycznych wewnątrz III Rzeszy była marginalna. Niewielka poprawa pozycji Hansa Franka nastąpiła w 1943 r. w zmienionej sytuacji militarnej i politycznej. Stał wówczas na czele Międzynarodowej Izby Prawa, ale wydaje się, że wódz III Rzeszy uznał to za bezpieczną decyzję niemającą wpływu na wewnętrzne stosunki polityczne w Niemczech³.

W Generalnym Gubernatorstwie Hans Frank miał bezpośredni wpływ na proces tworzenia systemu sądownictwa dzięki przyznanym mu przez Hitlera kompetencjom ustawodawczym (było to oczywiście sprzeczne z prawem międzynarodowym). Podstawą prawną, na której opierało się niemieckie ustawodawstwo okupacyjne w Generalnym Gubernatorstwie był dekret kanclerza Rzeszy Niemieckiej o administracji okupowanych polskich obszarów z dnia 12 października 1939 r., który wszedł w życie 26 października 1939 r. Paragraf 5 tego dekretu stanowił, iż na okupowanych polskich obszarach mogą być wprowadzane nowe przepisy prawne w formie rozporządzeń przez: Radę Ministrów dla Obrony Rzeszy (Ministerrat für die Reichsverteidigung), pełnomocnika dla planu czteroletniego (Beauftragter für den Vierjahresplan) i generalnego gubernatora⁴. W praktyce w dziedzinie sądownictwa ustawodawstwo należało wyłącznie do generalnego gubernatora (pozostałe wyżej wymienione podmioty realizowały swe kompetencje w bardzo niewielkim zakresie i akty przez nie wydane nie miały bezpośredniego związku z sądownictwem)⁵.

³ K. Grünberg, B. Otręba, op. cit., s. 138–140; D. Schenk, op. cit., s. 261–263, 315.

⁴ A. Weh, *Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objaśnieniami i szczegółowym skrowidzem*, wyd. 3, Kraków 1941, A 100, § 4–6; Reichsgesetzblatt 1939 I, s. 2077–2078; F. W. Adami, *Die Gesetzgebungsarbeit im Generalgouvernement. Ein Überblick über die bisher geleistete Aufbauarbeit – Deutsches Recht 1940*, s. 604.

⁵ A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008, s. 345–349; idem, *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, t. XXII, s. 697–698.

Na przełomie 1939 i 1940 r. niemieckie władze okupacyjne ukształtowały dualistyczny model sądownictwa. Najistotniejsze znaczenie miały cztery rozporządzenia wydane przez Hansa Franka: o odbudowie wymiaru sprawiedliwości z dnia 26 października 1939 r., o sądach specjalnych z dnia 15 listopada 1939 r., o sądownictwie niemieckim z dnia 19 lutego 1940 r. i o sądownictwie polskim również z dnia 19 lutego 1940 r.⁶ Obok wymienionych aktów normatywnych generalny gubernator wydał w trakcie sprawowania swej władzy jeszcze kilkanaście innych rozporządzeń istotnych dla szeroko rozumianego resortu sprawiedliwości⁷.

Od pierwszych miesięcy okupacji tworzone w Generalnym Gubernatorstwie organy administracji w obrębie resortu sprawiedliwości. Na szczeblu centralnym był to Wydział Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora, a od 1 kwietnia 1941 r. Główny Wydział Sprawiedliwości w Rządzie Generalnego Gubernatorstwa. Na czele obu tych wydziałów przez cały okres okupacji stał Kurt Wille. Na poziomie okręgów (dystryktów), na które podzielone było GG, organem administracji resortu sprawiedliwości byli kierownicy wydziałów sprawiedliwości w urzędach szefów okręgów (dystryktów). Zgodnie z przeniesioną z Rzeszy zasadą wodzostwa organy te podlegały generalnemu gubernatorowi. Ta sama reguła odnosiła się do sądownictwa, chociaż warto zauważyć tu pewną różnicę. Rozporządzenie o jednolitości administracji z dnia 1 grudnia 1940 r. wyłączało sądy spod bezpośredniego zwierzchnictwa szefów dystryktów oraz starostów powiatowych i miejskich. Przepisy te uznać należy jednak tylko za odrębności o charakterze technicznym (potwierdzeniem niech

---

⁶ A. Weh, op. cit., C 100, Rozporządzenie o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 26 października 1939 r.; C 105, Rozporządzenie o sądach specjalnych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 15 listopada 1939 r.; C 120, Rozporządzenie o sądownictwie niemieckim w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 19 lutego 1940 r.; C 150, Rozporządzenie o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 19 lutego 1940 r.

⁷ Były to przepisy odnoszące się nie tylko do sądownictwa, ale także rozporządzenia o adwokaturze i notariacie. Najważniejsze akty normatywne, obok wskazanych w poprzednim przypisie, to: rozporządzenie o sądownictwie wojskowym w sprawach osób cywilnych w GG z dnia 26 stycznia 1940 r., A. Weh, op. cit., C 110; rozporządzenie o przejściu spraw prawnych w sądownictwie niemieckim i polskim z dnia 19 lutego 1940 r., A. Weh, op. cit., C 148; rozporządzenie o niemieckich adwokatach w GG z dnia 13 września 1940 r., A. Weh, op. cit., C 135; rozporządzenie z dnia 1 sierpnia 1941 r. w sprawie odbudowy wymiaru sprawiedliwości w okręgu Galizien (Galicja), Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa (dalej: Dz.R G G), Nr 68, s. 445–446; rozporządzenie o niemieckich notariuszach w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 17 grudnia 1941 r., Dz.R G G, Nr 120, s. 731–732; rozporządzenie o niemieckich adwokatach i niemieckich notariuszach w Okręgu Galizien z dnia 29 sierpnia 1942 r., Dz.R G G, Nr 72, s. 495; rozporządzenie z dnia 19 października 1942 r. o nie-niemieckim sądownictwie w okręgu Galizien (Galicja) i o przejściu wymiaru sprawiedliwości na byłych sowieckich częściach obszarów, Dz.R G G, Nr 91, s. 653–655; rozporządzenie z dnia 24 października 1942 r. celem uproszczenia sądownictwa karnego w Generalnym Gubernatorstwie, Dz.R G G, Nr 95, s. 667–669; rozporządzenie z dnia 5 lipca 1943 r. w celu uproszczenia wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie stosownie do potrzeb wojennych, Dz.R G G, Nr 53, s. 309–310.

będzie fakt, że podobnie potraktowano niemiecką pocztę i kolej). Przywołany akt normatywny w najmniejszym stopniu nie podważał kompetencji generalnego gubernatora w stosunku do sądownictwa⁸.

2. Nadzór generalnego gubernatora nad sądownictwem niemieckim w Generalnym Gubernatorstwie

Pod pojęciem sądownictwa niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie należy rozumieć funkcjonujące w okresie okupacji sądy specjalne, sądy niemieckie i wyższe sądy niemieckie⁹. Wydaje się, że Hans Frank traktował ten obszar jako swoje imperium (jako namiestnik Hitlera próbował przenosić do GG wzorce z Rzeszy). Przykładem niech będą osobiste ingerencje generalnego gubernatora w funkcjonowanie sądownictwa niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie utrwalone w jego dzienniku.

Należy sądzić, że okazją do przedstawienia oczekiwań Hansa Franka wobec sądownictwa niemieckiego były jego konferencje z kierownikami wyższych sądów niemieckich, które stanowiły najważniejsze ogniwo tego sądownictwa. Konferencja taka odbyła się np. 15 września 1943¹⁰.

Zdecydowanie bardziej jaskrawe ingerencje miały miejsce w trakcie narad generalnego gubernatora z szefem administracji resortu sprawiedliwości Kurtem Wille. Na jednym z takich posiedzeń 16 marca 1940 r. Frank interweniował w konkretnych sprawach. Jedną z nich to zarzuty wobec dwóch niemieckich urzędników pocztowych podejrzanych o rabunek i zgwałcenie polskiej dziewczyny (w materiale źródłowym brak informacji o wieku poszkodowanej). Drugi przypadek to sprawa korupcyjna dużej grupy niemieckich urzędników celnych z dystryktu warszawskiego i lubelskiego. Chodziło o konfiskaty dokonywane na granicy GG i Związku Sowieckiego. Problemem rozważanym na naradzie była kwestia przeniesienia tych postępowań do Rzeszy. W drugiej sprawie kierownik Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora podjął decyzję o przekazaniu postępowania do Wrocławia (wówczas w Rzeszy), ale po namyśle postanowił przedstawić ją do uznania

⁸ A. Weh, op. cit., A 121. Drugie rozporządzenie o odbudowie administracji Generalnego Gubernatorstwa (Rozporządzenie o jednolitości administracji) z dnia 1 grudnia 1940 r., § 7; Ekspertyzy i orzeczenia przed Najwyższym Trybunałem Narodowym, wyboru dokonał i przygotował do publikacji Cz. Pilichowski, t. II, Warszawa 1979, K. Grzybowski, *Stanowisko prawne generalnego gubernatora Hansa Franka i zakres jego odpowiedzialności za rządy Generalnej Guberni*, s. 153; A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 81–83, 268–332, 391–392.

⁹ A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 83–101.

¹⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (dalej: AIPN), Tagebuch von Hans Frank – Dziennik Hansa Franka (dalej: Tagebuch), t. XXIX (1), k. 931–936.

Hansa Franka. Zwrócił uwagę na realia okupacyjne (sędziowie niemieccy w GG niewątpliwie lepiej znali te realia). Poza tym w Warszawie można było wykorzystać dużą salę sądową znajdującą się w dyspozycji sądownictwa niemieckiego. W tle tych rozważań była opinia wodza III Rzeszy jeszcze z lata 1939 r., że nie życzy sobie głośnych procesów przeciwko Niemcom w Protektoracie Czech i Moraw (zastanawiano się, czy analogicznie nie dotyczy to Generalnego Gubernatorstwa)¹¹.

Dwa miesiące później (10 maja 1940 r.) w trakcie narady z udziałem generalnego gubernatora i kierownika Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora zajmowano się karalnością zawyżania cen przez ludność żydowską. Najbardziej bulwersujące stwierdzenie dotyczy informowania opinii publicznej o karach za te czyny. Wyroki orzeczone dotychczas w tych sprawach to kary pieniężne w wysokości 1500 zł. W dyskusji na posiedzeniu stwierdzono, że nie należy tych orzeczeń publikować, co innego „gdyby w takich sprawach wymierzona została kara śmierci”¹².

Warto zwrócić uwagę na zmianę postawy generalnego gubernatora w 1944 r. W trakcie narady z kierownikiem Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie Generalnego Gubernatorstwa 10 lutego 1944 r. Frank sprzeciwił się umorzeniu postępowania wobec Niemca (funkcjonariusza ochrony leśnej), który zastrzelił na ulicy czterech niewinnych Polaków. Wille usprawiedliwiał to szokiem po śmierci jego kolegi zabitego przez „bandytów”. Poza tym, niemiecki funkcjonariusz pozostawał pod wpływem alkoholu. Generalny gubernator uznał, że umorzenie mogłoby doprowadzić do eskalacji podobnych przypadków. Trzeba jednak bardzo mocno podkreślić, że zmiana ta nie dotyczyła stosunku Franka do ludności żydowskiej. W trakcie tego samego spotkania zgodził się na umorzenie postępowania przeciwko Niemcowi, któremu zarzucano zastrzelenie Żydów podczas likwidacji getta (gdyż rzekomo stawiali opór). Generalny gubernator uzasadnił to względami celowościowymi, „bo postępowanie oskarżonego traktuję z jak najostrzejszą dezaprobatą”¹³.

3. Nadzór generalnego gubernatora nad sądownictwem polskim (od 1941 r. nieniemieckim) w Generalnym Gubernatorstwie

Sądownictwo polskie funkcjonujące na podstawie niemieckich przepisów okupacyjnych obejmowało sądy grodzkie, sądy okręgowe i sądy apelacyjne. W stosunku do struktury sądownictwa niepodległego państwa polskiego

¹¹ Ibidem, t. IV (3), k. 594–596.

¹² Ibidem, t. II (2), k. 162.

¹³ Ibidem, t. XXXIV (4), k. 284–285; A. Wrzyszczyński, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 324.

w okresie międzywojennym: zawieszono działalność Sądu Najwyższego (przez cały okres okupacji niemieckiej nigdy jej nie reaktywowano), zlikwidowano sądownictwo administracyjne, zreorganizowano urzędy hipoteczne¹⁴. Po rozpoczęciu wojny ze Związkiem Sowieckim i przyłączeniu do Generalnego Gubernatorstwa dystryktu Galicja utworzono tam sądownictwo nieniemieckie na analogicznych zasadach¹⁵. Różnice dotyczyły nazewnictwa (odtąd w oficjalnych publikacjach nie używano nazwy: „sądownictwo polskie” tylko „sądownictwo nieniemieckie”), oraz forowania sędziów narodowości ukraińskiej. Warto też zauważyć, że w dystrykcie Galicja budowa struktury sądownictwa odbywała się ze znacznymi opóźnieniami z powodu braków kadrowych¹⁶. Sądownictwo polskie (nieniemieckie) podlegało stałemu nadzorowi administracyjnemu ze strony administracji niemieckiej. Mogło też podlegać nadzorowi judykacyjnemu ze strony sądownictwa niemieckiego¹⁷.

Analiza dziennika generalnego gubernatora wydaje się wskazywać na całkowitą obojętność Hansa Franka w stosunku do sądownictwa polskiego (od 1941 r. nieniemieckiego). Poza regulacjami ustawodawczymi jego autorstwa odnoszącymi się do szeroko rozumianego oficjalnego wymiaru sprawiedliwości, za ingerencję w ten system należy uznać rozwiązania dotyczące adwokatów Żydów. Decyzję o odsunięciu adwokatów Żydów od wszelkiej działalności ze skutkiem natychmiastowym podjął generalny gubernator w trakcie narady z kierownikiem Wydziału Sprawiedliwości w UGG 5 września 1940 r.¹⁸ Pięć dni później polecenie to zostało przekazane w formie okólnika wydziałom sprawiedliwości w urzędach szefów dystryktów¹⁹.

4. Nadzór generalnego gubernatora nad niemieckim sądownictwem wojskowym i policyjnym w Generalnym Gubernatorstwie

Po utworzeniu Generalnego Gubernatorstwa w ciągu kilku miesięcy uregulowano status sądownictwa wojskowego. Po zaprzestaniu działalności wojskowych sądów doraźnych kluczowa była rola „zwykłego” sądownictwa woj-

¹⁴ A. Wrzyszczyk, *O organizacji okupacyjnego sądownictwa polskiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Zeszyty Majdanka” 1992, t. XIV, s. 114–115.

¹⁵ A. Wrzyszczyk, *Ustawodawstwo okupacyjne dla dystryktu Galicja 1941–1944*, [w:] *Studia z historii państwa, prawa i idei. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Malarczykowi*, red. A. Korobowicz i H. Olszewski, Lublin 1997, s. 494.

¹⁶ A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 112–115.

¹⁷ Ibidem, s. 109–111, 305–312.

¹⁸ AIPN, Tagebuch, t. V (2), k. 810.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Prokuratura przy Sądzie Specjalnym w Piotrkowie (dalej: Prok. Piotrków), sygn. 8, k. 22.

skowego Wehrmachtu. Generalny gubernator podjął próbę podporządkowania sobie tego sądownictwa. Zakończyła się ona niepowodzeniem²⁰.

Najważniejszym aktem normatywnym w GG odnoszącym się do tej problematyki było rozporządzenie z dnia 26 stycznia 1940 r. o sądownictwie wojskowym w sprawach osób cywilnych w Generalnym Gubernatorstwie²¹. Na mocy tego aktu kompetencje sądownictwa doraźnego Wehrmachtu przekazano policyjnemu sądownictwu doraźnemu Generalnego Gubernatorstwa²². „Zwykłe” sądownictwo wojskowe było przede wszystkim wewnętrznym wymiarem sprawiedliwości dla żołnierzy sił zbrojnych III Rzeszy. W stosunku do mieszkańców GG było ono właściwe tylko w przypadku czynów skierowanych przeciwko Wehrmachtowi, bądź jego funkcjonariuszom, albo popełnionych w budynkach pomieszczeniach lub zakładach służących celom niemieckich sił zbrojnych²³.

W trakcie okupacji Hans Frank próbował rozszerzyć swój nadzór, ale jak się wydaje jedynym efektem było uzyskiwanie przez niemiecką administrację Generalnego Gubernatorstwa informacji o wyrokach sądów wojskowych, które odnosiły się do Polaków i Ukraińców²⁴.

Pod pojęciem sądownictwa policyjnego w Generalnym Gubernatorstwie należy rozumieć policyjne sądy doraźne oraz sądy SS i policji. Podstawą funkcjonowania tych pierwszych było rozporządzenie Generalnego gubernatora z dnia 31 października 1939 r. Na mocy paragrafu 13 tego aktu Frank przyznał sobie niewielkie możliwości ingerowania w działalność tych organów. Jeśli uznał, że wyrok budzi wątpliwości mógł go skierować do wyższego dowódcy SS i policji w celu jego sprawdzenia²⁵. Może to potwierdzać brak realnego wpływu generalnego gubernatora na struktury policyjne podległe Himmlerowi, a funkcjonujące w Generalnym Gubernatorstwie. Policyjne sądy doraźne działające na tym terenie trudno uznać za sądy w zwykłym rozumieniu tego słowa. Funkcjonowanie tych organów praktycznie niczym się nie różniło od zwykłych represyjnych akcji policyjnych²⁶. O dziwo nieco lepszą

²⁰ A. Wrzyszczy, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 78.

²¹ A. Weh, op. cit., C 110.

²² Ibidem, § 4.

²³ Interpretacja przepisów rozporządzenia z 26 stycznia 1940 r. wzbudziła kontrowersje w polskiej literaturze naukowej fundamentalnej dla dziejów Generalnego Gubernatorstwa. Zob. bliżej: A. Wrzyszczy, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 78–79.

²⁴ Notatka ze spotkania w dniu 04.06.1942 r., AIPN, Tagebuch, t. III (2), k. 208; t. XIX (1), k. 45.

²⁵ A. Weh, op. cit., C 305, Rozporządzenie w celu zwalczania czynów gwałtu w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 31 października 1939 r.

²⁶ Poglądy te prezentują zarówno polscy, jak i niemieccy historycy prawa. K. M. Pospieszalski, *Odpowiedzialność naczelników zwierzchników administracji terenowej za zbrodnie wojenne w okupowanej Polsce*, „Przegląd Zachodni” 1962, t. II, nr 3, s. 9–10. Podobnie ujął to niemiecki uczonec A. Wagner, który stwierdził że pomiędzy wyrokiem policyjnego sądu doraźnego, a egzekucją policyjną zarządzoną na drodze administracyjnej istniała tylko „niewielka różnica” (ein geringer Unterschied). A. Wa-

opinią cieszyły się sądy SS i policji²⁷. Hans Frank nie zdołał rozciągnąć nad sądownictwem policyjnym nawet formalnego nadzoru, jedynie w procedurze stosowania prawa łaski można odnotować pewne jego uprawnienia w różnych okresach okupacji (zob. następny pkt. niniejszego artykułu).

5. Kompetencje generalnego gubernatora w zakresie prawa łaski w Generalnym Gubernatorstwie

Kwestia stosowania prawa łaski stała się przedmiotem sporów w krótkim czasie po utworzeniu Generalnego Gubernatorstwa. Frank usiłował zastosować metodę faktów dokonanych i wykorzystując podległą mu administrację resortu sprawiedliwości domagał się od prokuratury niemieckiej dostarczania informacji na temat postępowań, które mogły zakończyć się orzeczeniem kary śmierci, bądź na temat procesów zakończonych takimi właśnie wyrokami²⁸. We władzach centralnych w Berlinie pojawiły się pomysły, aby kompetencje w zakresie prawa łaski przekazać Ministerstwu Sprawiedliwości Rzeszy, ale ostatecznie zwyciężyło stanowisko generalnego gubernatora. Dekret Hitlera z dnia 30 stycznia 1940 r. przekazywał Hansowi Frankowi prawo umarzania postępowań i ułaskawiania (bądź jego odmowy) w ramach sądownictwa okupacyjnego w GG, wyłączając wojskowe postępowanie karne i wewnętrzne postępowanie karne wobec funkcjonariuszy SS i policji. Trzeba podkreślić, że wódz III Rzeszy zastrzegł sobie prawo podejmowania decyzji w konkretnych przypadkach²⁹.

Generalny gubernator otrzymał więc rzeczywiście szerokie kompetencje, ale dość szybko zdecydował się na wyraźne wskazanie, że interesują go w rzeczywistości tylko wyroki śmierci. Zawarł to w dekreście z dnia 8 marca 1940 r., w którym nie zezwalał na wykonanie takiego orzeczenia ferowanego przez sądy powszechne, sądy specjalne i policyjne sądy doraźne bez uprzedniego przedstawienia mu sprawy dla rozpatrzenia możliwości ułaskawienia³⁰. W dekreście z dnia 16 marca 1940 r. o stosowaniu prawa łaski przy karach pozbawie-

---

gner, Die Umgestaltung der Gerichtsverfassung und des Verfahrens- und Richterrechts im nationalistischen Staat [in:] Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, Band 16/1 »Die deutsche Justiz und der Nationalismus« Teil I, Stuttgart 1968, s. 248.

²⁷ A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 75–78.

²⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Okręgu Lubelskiego, sygn. 914, k. 11.

²⁹ A. Weh, op. cit., C 390, Dekret Führera i kanclerza Rzeszy Niemieckiej o stosowaniu prawa łaski na okupowanych obszarach polskich z dnia 30 stycznia 1940 r.; A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 204–205.

³⁰ A. Weh, op. cit., C 395, Dekret o stosowaniu prawa łaski w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 8 marca 1940 r.

nia wolności i grzywny uprawnienia w tym zakresie przełał na organy niższych szczebli³¹.

Początkowo Hans Frank starał się realizować swoje uprawnienia i nie dopuszczać do egzekucji skazanych bez wcześniejszej decyzji o nieskorzystaniu z prawa łaski. Groził nawet, że w przypadku nieprzestrzegania tych przepisów będzie (na rozkaz Führera) ścigać takie czyny jako morderstwa³². W praktyce jego nadzór nad wykonywaniem wyroków śmierci wydanych przez policyjne sądy doraźne był na pewno nieskuteczny. Także ze względu na konflikty z dowództwem policji. Biurokratyczna wojna generalnego gubernatora z dowódcą SS i policji w GG SS – Obergruppenführerem Wilhelmem Krügerem została rzetelnie omówiona w literaturze naukowej³³.

Od końca 1941 r. Hans Frank rozpoczął proces uszczuplania swoich kompetencji na drodze ustawodawczej. Wprawdzie na mocy rozporządzenia z dnia 26 listopada 1941 r. zlikwidował niekorzystną dla niego instytucję sprawdzania wyroków przez wyższego dowódcę SS i policji i zastąpił ją jednolitym dla wszystkich sądów prawem łaski³⁴, ale już pod koniec grudnia tego roku zrezygnował z prawa łaski w stosunku do Żydów skazanych na karę śmierci za opuszczenie bez zezwolenia terenu getta (przekazał to prawo gubernatorom dystryktów)³⁵. W kolejnych latach generalny gubernator wydał szereg aktów prawnych, w których w sposób oczywisty zrezygnował z prawa łaski w przypadku orzeczonych przez policyjne sądownictwo doraźne kar śmierci poprzez wprowadzenie przepisu „wyrok może być wykonany natychmiast”³⁶.

W pozostałych w jego kompetencjach postępowaniach o ułaskawienie Hans Frank uczestniczył nieregularnie. Ciałem doradczym u jego boku była kilkuosobowa komisja do spraw ułaskawień (Gnadenkommission) powołana 6 kwietnia

---

³¹ Dekret ten nie został opublikowany w urzędowym publikatorze Generalnego Gubernatorstwa – dzienniku rozporządzeń. APL, Prok. Piotrków, sygn. 15, k. 10.

³² Ch. Schudnagies, *Hans Frank. Aufstieg und Fall des NS – Juristen und Generalgouverneurs*, Frankfurt am Main 1989, s. 42.

³³ Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. I, Warszawa 1970, s. 136–137, 149–183; D. Schenk, op. cit., s. 249–251; K. Grünberg, B. Otręba, op. cit., s. 124, 131–138.

³⁴ Drugie rozporządzenie w celu zwalczania czynów gwałtu w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 26 listopada 1941 r., Dz.R G G, Nr 111, s. 663–664.

³⁵ Zweiter Erlaß über die Ausübung des Gnadenrechts im Generalgouvernement vom 20. XII 1941. Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Sąd Specjalny Niemiecki w Rzeszowie, sygn. 3, k. 19, 20.

³⁶ Na przykład rozporządzenie w celu ochrony ujęcia zbiorów z dnia 11 lipca 1942 r., Dz.R G G, nr 61, s. 409–410, § 3; rozporządzenie w celu ochrony ujęcia zbiorów oraz celem zabezpieczenia żywienia w roku gospodarczym 1943/44 z dnia 14 lipca 1943 r., Dz.R G G, Nr 56, s. 320–321, § 3; rozporządzenie w celu zwalczania zamachów na niemieckie dzieło odbudowy w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 2 października 1943 r., nr 82, s. 589–590, § 6; rozporządzenie w celu ochrony ujęcia zbiorów i żywienia ludności w roku gospodarczym 1944/45 z dnia 13 lipca 1944 r., Dz.R G G, Nr 34, s. 208, § 3.

1940³⁷. W zastępstwie generalnego gubernatora decyzje o skorzystaniu z prawa łaski podejmował też sekretarz stanu Josef Bühler³⁸.

Podsumowanie

Nadzór generalnego gubernatora nad sądownictwem funkcjonującym w Generalnym Gubernatorstwie miał charakter ewidentnie chaotyczny. Hans Frank nie posiadał typowych uprawnień do nadzoru administracyjnego nad wymiarem sprawiedliwości, ale omówione wyżej kompetencje pozwoliły mu wywrzeć osobisty istotny wpływ na ustrój i funkcjonowanie tego sądownictwa. Najważniejsze były, moim zdaniem, uprawnienia ustawodawcze. Dzięki nim generalny gubernator bezpośrednio oddziaływał na orzecznictwo zarówno w sprawach cywilnych, jak i przede wszystkim w postępowaniach karnych. Postępująca w czasie wojny represyjność prawa karnego w GG to było jego dzieło. Wydaje się, że przysługujące Frankowi kompetencje można uznać nawet za ustrojodawcze: to on wydał rozporządzenia tworzące strukturę sądów niemieckich, reorganizujące strukturę sądów polskich.

Bezpośredni wpływ na korygowanie orzecznictwa sądowego zapewniały mu uprawnienia w zakresie stosowania prawa łaski. Generalny gubernator podejmował jednak sukcesywnie kolejne decyzje o ograniczeniu swoich osobistych kompetencji w tym obszarze. Z drugiej strony podejmował interwencje w konkretnych sprawach sądowych, chociaż nie miał do tego formalnych podstaw (być może wzorcem była Rzesza i osobiste ingerencje Adolfa Hitlera). To niekonsekwentne zachowanie można chyba tłumaczyć cechami charakteru Hansa Franka. Trzeba zgodzić się z opinią Dietera Schenka, iż dominującą rysą jego osobowości była megalomania, niestałe zachowanie, brak samodyscypliny, przecenianie własnych możliwości, skłonność do patetycznych sformułowań, lenistwo, próżność, chaos w podejmowaniu decyzji³⁹.

Podkreślić należy podwójną optykę postrzegania prawa, sprawiedliwości, niezawisłości sędziowskiej, którą Frank prezentował w stosunku do Rzeszy i do Generalnego Gubernatorstwa. W tym samym czasie wygłaszał wspomniane wyżej wykłady na uniwersytetach niemieckich gloryfikujące rolę prawa, niezawisłości sędziowskiej, humanitaryzmu jako filarów życia społecznego, a jednocześnie (w tym samym miesiącu) w Generalnym Gubernatorstwie podpisywał rozporządzenie, na mocy którego wyroki śmierci miały być wykonywane natychmiast, nie tylko bez możliwości przekazania sprawy do

³⁷ A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 212–216.

³⁸ Pismo szefa Kancelarii Generalnego Gubernatora Keitha do sekretarza stanu Rządu GG Bühlera z 4 II 1941 r. AIPN, Najwyższy Trybunał Narodowy, sygn. 312, k. 17.

³⁹ D. Schenk, op. cit., s. 24, 114, 162–164.

wyższej instancji, ale nawet bez prawa próby o ulaskawienie. W następnym miesiącu we Lwowie przemawiając na wiecu NSDAP w operze całkowicie zaprzeczył wskazanym wyżej wartościom odnosząc się do niemieckiej polityki okupacyjnej w GG w stosunku do Żydów i Polaków⁴⁰. Można wprawdzie przytoczyć udokumentowane wypowiedzi generalnego gubernatora krytykujące obozy koncentracyjne, ale zostały one wygłoszone w ostatnim roku wojny w zmienionej sytuacji politycznej i militarnej⁴¹.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

– Tagebuch von Hans Frank – Dziennik Hansa Franka

– Najwyższy Trybunał Narodowy

Archiwum Państwowe w Lublinie

– Urząd Okręgu Lubelskiego

Archiwum Państwowe w Łodzi

– Prokuratura przy Sądzie Specjalnym w Piotrkowie

Archiwum Państwowe w Rzeszowie

– Sąd Specjalny Niemiecki w Rzeszowie

Źródła drukowane

Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa

Reichsgesetzblatt

Weh A., *Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objaśnieniami i szczegółowym skorowidzem*, wyd. 3, Kraków 1941.

Opracowania

Adami F. W., *Die Gesetzgebungsarbeit im Generalgouvernement. Ein Überblick über die bisher geleistete Aufbauarbeit – Deutsches Recht 1940.*

---

⁴⁰ Ibidem, s. 306–308.

⁴¹ System obozów koncentracyjnych został skrytykowany przez Franka w trakcie narad z kierownikiem Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie GG Kurtem Wille w dniach 31 maja i 6 czerwca 1944 r. Generalny gubernator stwierdził wówczas, że w systemie tym „zawarte było największe naruszenie poczucia prawa”. AIPN, Tagebuch, t. XXXV a, k. 609–610, t. XXXVI (1), k. 41–42.

- Grünberg K., Otręba B., *Hans Frank na Wawelu*, Włocławek 2001.
- Grzybowski K., *Stanowisko prawne generalnego gubernatora Hansa Franka i zakres jego odpowiedzialności za rządy Generalnej Guberni*, [w:] *Ekspertyzy i orzeczenia przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, wyboru dokonał i przygotował do publikacji Cz. Pilichowski, t. II, Warszawa 1979, s. 149–161.
- Madajczyk Cz., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. I, Warszawa 1970.
- Schenk D., *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, Kraków 2009.
- Schudnagies Ch., *Hans Frank. Aufstieg und Fall des NS – Juristen und Generalgouverneurs*, Frankfurt am Main 1989.
- Wagner A., *Die Umgestaltung der Gerichtsverfassung und des Verfahrens- und Richterrechts im nationalistischen Staat*, [w:] *Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte*, Band 16/1 »Die deutsche Justiz und der Nationalismus« Teil I, Stuttgart 1968, s. 191–364.
- Wrzyszc A., *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „*Studia Iuridica Lublensia*” 2014, t. XXII, s. 695–708.
- Wrzyszc A., *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008.
- Wrzyszc A., *O organizacji okupacyjnego sądownictwa polskiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „*Zeszyty Majdanka*” 1992, t. XIV.
- Wrzyszc A., *Ustawodawstwo okupacyjne dla dystryktu Galicja 1941–1944*, [w:] *Studia z historii państwa, prawa i idei. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Malarczykowi*, red. A. Korobowicz i H. Olszewski, Lublin 1997.